

IDENTITET I KULTURA ROMA

Tek u drugoj polovini XX veka revitalizovana su sociolingvistička istraživanja koja su u romskim dijalektima analizirala jezičko nasleđe drugih naroda i na taj način utvrđivala migracione tokove Roma ka Evropi (Franc Miklošič). Od tada, razvijaju se dva pravca političke i kulturne afirmacije evropskih Roma: prvi se ostvaruje kroz stvaranje i razvijanje romskog intelektualnog i političkog pokreta koji je svoju konstituantu imao 1971. godine na Prvom svetskom kongresu, drugi je svoje puteve nalazio kroz naučno sagledavanje porekla i položaja Roma u savremenom društvu.

U vezi s ovom drugom tezom, važno je pomenuti da i pored ogromnog metodološkog i ontološkog napretka još uvek ne možemo sa sigurnošću govoriti o preciznim izvorima o poreklu i migracijama Roma. Nedvosmisleno je da su drumovima, koji su postali jedna od odrednica njihovog identiteta, krenuli najverovatnije još u XII veku odnekuda iz Indije, međutim, nejasno je da li je pred početak seobe romska etnija već bila jedinstveno formirana ili je reč o više srodnih plemena koja su se vremenom stapala u relativno homogenu etničku masu. Ove nedoumice produbljuju fragmentarni istorijski tragovi koji vode poreklo iz vizantijskih, persijskih, dubrovačkih i arapskih izvora. Iz delova sačuvanih hronjka može se naslutiti da su postojale sasvim izvesne civilizacijske razlike među doseljenim romskim plemenima, kao i da su lako prihvatili kulturne vrednosti sredina u kojima su duže boravili. Još tada proces akulturacije bio je prijemčiv za romsku populaciju koja je prihvatila religiju, jezik, imena i običaje starosedelaca.

U političkom i pravnom smislu značajna su dva dokumenta, odnosno dve crtice koje upućuju da su Romi pre seoba pripadali višim kastama i da su imali

razvijene diplomatske odnose s evropskim suveranima i crkvama. U tom smislu, značajan je dokument iz vatikanske zbirke koji datira iz 1422. godine u kojem se spominje da je papa primio 200 Roma, a prema nejasnim izvorima na koje upućuju uglavnom romski intelektualci, tvrdi se da su po dolasku u Evropu Romi mogli računati na bliske veze među francuskom i poljskom vlastelom.

Drugi dokument koji bi mogao da potvrdi ovu tezu jeste hronika dinastije Amin – “Katib ali Amini” koju je nedavno u Kairu pronašao i preveo jedan student¹. Početna analiza ove hronike zahteva opsežna istraživanja kako arapskih, tako i indijskih, pakistanskih i britanskih izvora kako bi se potvrdila pretpostavka da Romi potiču iz Kanaudža, grada u severnoj Indiji. Po ovoj hronici može se zaključiti da je Kanaudž, koji su nastanjivali preci Roma u dva navrata, bio duhovni i politički centar severne Indije – prvi put hiljadu godina pre Hrista u vreme doseljavanja plemena Karu u te delove Indijskog poluostrva, a drugi put u VI veku u vreme dinastije Gupta. U vreme svoje najveće moći, u XI veku, Kanaudž je osvojio sultan Mahmut Gazni koji je obrazovano stanovništvo prodao kao roblje u Kabulu, po izuzetno visokoj ceni. Kako je broj robova višestruko nadmašivao stanovništvo Kabula, veći deo stanovnika Kanaudža se uputio u raznim pravcima.

Ne znamo da li je reč o pokušaju romskih istoričara da savremene negativne stereotipe o Romima, kao narodu bez korena, koji se zbog civilizacijskih i antropoloških pretpostavki ne mogu izvući iz stanja duhovne i materijalne bede, supstituišu u evropskim istorijskim naukama popularnom metodom “prekranja istorije” ili je reč o relevantnim podacima koji će nagovestiti nove činjenice o poreklu i statusu Roma u prapostojbini.

U prilog ovim promišljanjima jesu činjenice da su Romi morali biti kakvi-takvi posrednici i prenosnici kulture iz prapostojbine koja je, kao što je poznato, počivala na jedinstvu filozofije, religije i etike. Ovakav pristup zasnovan je na tragu Lelandovih radova koji upućuju na bogati svet verovanja i magijsko religijskih obreda, tragove šamanizma, a posebno je važna njegova hipoteza da su Romi obavljali “važnu ulogu kolportera magijskih obreda i verovanja među

¹ Marcel Courthiade, *The Romani People's Origins: Chronicles and Legends*.

evropskim narodima²". Potonji sociolozi religije utvrdili su bogat svet verovanja u kome su prisutni tragovi šamanizma, polidemonizma, ali bez odgovora kakav je bio karakter prvobitne religije ovog naroda?

Teološka misao uglavnom je saglasna da Romi "ukoliko su i verovali u nekog Boga u vreme egzodusa iz Indije, morali su ga brzo zaboraviti jer sa sobom nisu poneli indijske idole, rituale i obrede jer tragovi te vrste nisu otkriveni u njihovoj kulturi³".

Uvažavajući mnogostrukost uzroka istorijskih zbivanja, procese akulturacije, asimilacije i sukoba sa reformatorskom Evropom u koju su se Romi naseljavali, zanimljiv odgovor nude poljski romolozi Mirga i Mruz koji usvajaju mišljenje da se geneza verskog i socijalnog identiteta Roma odvijala s grupama koje su se nalazile izvan okvira četiri osnovne klase indijskog društva. To znači da su kao nečisti bili stigmatizovani još u prapostojbini u kojoj im je učešće u religijskom životu bilo ograničeno i odvijalo se isključivo preko kaplan bramana koji je jedini mogao obavljati obrede i kultne ceremonije posle kojih se odvijao kult čišćenja. Egzodus iz Indije lišio je Rome prirodnog religijskog konteksta i najvažnije, oduzeo im izvor religijskog obrazovanja – ličnost i instituciju bramana⁴. U svetlu ovakvog pristupa neodrživa su mišljenja o visokoj hijerarhiji Roma u kastinskom društvu u prapostojbini i na toj osnovi bliskim vezama sa evropskom vlastelom po dolasku u Evropu, te da je kasniji nepovoljni položaj grupe nastao zbog diskriminacije⁵.

² A. Mirga, L. Mruz, *Romi – razlike i netolerancija*, Beograd 1997, str. 130.

³ *Ibid.* str. 135.

⁴ *Ibid.* str. 138.

⁵ Sa diskriminacijom Romi su se, po svojoj prilici, suočavali odmah po dolasku u Evropu i o tome je sačuvano nekoliko dokumenata. Zabeleženo je da je 1630. godine u Marselju svakom Ciganinu isplaćivano 10 talira ukoliko se iseli iz grada. Venecijanski i austrijski izvori, najčešće sudski protokoli, upućuju na probleme koje su Romi predstavljali za srednjoevropske države, posebno za austrougarsku administraciju koja je planski naseljavala pojedine delove monarhije vodeći računa o etničkim, privrednim, vojnim, administrativnim i drugim potrebama. Nastojeći da Rome najpre pridobije, a potom primora da se stalno nasele, Marija Terezija, kasnije i Jozef II, doneli su nekoliko veoma restriktivnih uredbi kojima se Romima ograničava kretanje, menja etnonim naroda, oduzimaju deca i deluju neromskim porodicama na odgajanje i vaspitanje. Samo je deo Roma prihvatio stalna prebivališta, a ostali su se pomerili ka Rusiji, Poljskoj i drugim evropskim zemljama. (Videti kod: Josip Matasović, *Cigani u doba terezijanstva i jozefinizma*, Narodna starina VII, Zagreb, 1928. Najzad, sve do pred kraj XIX veka u Rumuniji su Romi imali status robova.

Smatralo se da je galimatijas u pogledu porekla Roma rešen posle studija Ralfa Tarnera (1924) i posebno indijskog diplomate Redžendra Rišija (1970) koje su, činilo se, argumentovano dokazivale da je severni deo Indije – Pendžab prapostojbina savremenih Roma. Međutim, osim što su nakon Rišijeve studije obustavljena sveobuhvatna istraživanja, noviji izvori ukazuju na socijalne, istorijske, jezičke i druge kontradiktornosti⁶.

Sve dok se ne stvore značajnija uporišta istraživanja istorije, civilizacije, kulture i jezika Roma, imaćemo prilike da slušamo egzotične i naučno neproverene i neutemeljene legende o Pendžabu, Radžastanu ili Kanaudžu kao mogućim mestima odakle su preci Roma krenuli put svih kontinenata koje sada nastanjuju.

Uostalom, ne nameće li se pitanje: zašto je važno da utvrdimo poreklo Roma? Nije li to posle holokausta, progona u prošlosti i postojeće diskriminacije izlišna tema? Svakako da nedoumice ne bi smele da postoje, jer je reč o odrednici koja zadire u složeno pitanje identiteta ovog naroda. Ako razmotrimo šta su odrednice etničkog/nacionalnog identiteta Roma, u smislu savremenih definicija ovih pojmova, pored toga što pripadnici ovog naroda žive u dijaspori, govore različitim dijalektima, nemaju zajedničku veru i prepoznatljivu elitnu i pisanu kulturu, još manje jedinstveno tržište i komunikacije, odnosno zajedničku teritoriju-državu, onda su moguće odrednice na kojima će se razvijati grupni identitet Roma – prepoznatljive antropološke različitosti u odnosu na druge kulture i diskriminacija. Neko će reći da postoji romska muzika, specifični zanati i druga obeležja na kojima bi mogli konstruisati zgradu romskog naciona. Samo malo dublja promišljanja upućuju da to svakako nisu dovoljni elementi za ovakavo zaključivanje jer, kao što nije jasno odakle su krenuli i kojim jezikom govore, neizvesno je šta je to romska muzika. Nije li i ona podložna uticajima i ne čujemo li kod mađarskih Roma zvuke čardaša, kod Roma sa Balkana – orijenta, a kod ruskih, španskih, takođe, snažne uticaje nacionalnih melosa? Slična argumentacija se odnosi na zanate – Romi su u osmanskom sulta-

⁶ Videti: Rajko Đurić, *Romi u evropskoj književnosti*, Beograd 1996. ili Ian Hancock, Siobhan Dowd, Rajko Đurić, *The Roads of the Roma*, Hatfield 1998.

natu važili za izuzetne kovače, mesare, kojundžije. Međutim, nisu li to zanimanja kojim su se bavili i drugi narodi? U novije doba, naročito u postkomunističkim državama koje se nalaze u fazama tranzicije, uočljivo je potiskivanje Roma na tržištu radne snage jer su niskoprofitni i neprofitabilni poslovi koje su ranije obavljali isključivo Romi postali interesantni za većinsko stanovništvo. Dakle, nije reč o ozbiljnim argumentima već o stereotipima koji se često zloupotrebljavaju i koriste kako bi se zaustavile inicijative za rešavanje "romskog pitanja", koje u smislu savremenih nacionalnih koncepata u Evropi, još nije ni postavljeno.

Dakle, nesumnjivo je da se kulturni i nacionalni identitet Roma u Evropi razvijao na modelu različitosti u odnosu na zapadni kulturni prostor pod kojim, u ovom slučaju, podrazumevamo hrišćanske i islamske države u koje su se Romi nastanjivali. Već je rečeno da je uspešno očuvanom etničkom identitetu Roma doprinelo neprihvatanje njihove tradicije i vrednosnih kodeksa od evropskih naroda i na tim osnovama razvijanje diskriminacije koja ih prati od samog dolaska u Evropu. Ropstvo, genocid, konflikti i brutalni organizovani napadi na Rome, takođe su jedan od stožera identiteta, ali i zamajac nacionalizma kod Roma. Promišljanja N. Gonzales, predstavljaju teorijski osnov praksi u kojoj su konflikti često početni pokretač etnogeneze ili etnoregeneze⁷. Entoni Smit i Man takođe priznaju ulogu konflikta ili nevolje u kristalizaciji etničke ili nacionalne identifikacije. Za Mana, ovaj proces se razvija kroz ratovanje; međutim, diskriminacija s kojom se Romi permanentno suočavaju, gotovo da se može uporediti s ratovanjem, jer je uključivala sporadične, ali i organizovane nasilne napade. U velikoj meri, zbog agresivnosti suseda Romi su, iako široko disperzirani, održali osećaj grupnog identiteta. Mada su kohezivne veze unutar ovog procesa uglavnom bile slabe, nacionalna svest je postojala na nivou na kojem se može identifikovati i artikulirati. Tomas Ekton ispravno primećuje da su Romi razjedinjeni i slabo definisan narod, koji poseduje više kontinuitet nego zajedništvo kulture. Pojedinci koji imaju iste pretke i nose breme Cigana, u pežorativnom značenju, možda nemaju skoro ništa

⁷ Gonzales, Nancie L, *Conflict, Migration and the Expression of Ethnicity: Introduction*, u *Conflict, Migration and the Expression of Ethnicity*, 1989. str. 6.

zajedničko u načinu života manifestnoj, ili jezičkoj kulturi⁸.

Prema Ektonu, romski nacionalizam više je ideal koji napaja političku aktivnost, u cilju postizanja praktičnih koristi, nego što je cilj za ostvarenje nacionalne ideje u duhu evropskog nacionalizma. Romski nacionalizam više je inspiracija za malu grupu intelektualaca, nego što je masovna ideologija. Elitne grupe podstiču prikriveni identitet Roma i nosioci su ideje o jedinstvu Roma svih porekla. Ovi romski nacionalisti najčešće izražavaju osećanje da su Romi bili jedan narod kada su stigli u Evropu, i da se na toj osnovi moraju međusobno ponovo povezati. Oni veruju da diverziranost grupe nije rezultat voljnih unutrašnjih, već neprijateljskih spoljnih faktora⁹ i u tom smislu nastoje da mobilizaciju i koheziju naroda postignu putem međunarodne političke akcije.

Promišljanja o teritorijalizaciji romske nacionalne ideje, koje dolaze uglavnom od neromskih autora, savim su neodređena. Na Prvom svetskom kongresu Roma 1971. godine izričito je odbačena ideja o stvaranju nacionalne države. Pokret je prihvatio ideju da Romi neguju privrženost *romanistanu* prvenstveno u svojim srcima¹⁰. *Romanistan* treba shvatiti na način kako su to učinili Kenrick i Pukson, koji ovaj pojam shvataju kao simbol romske nacije¹¹.

Međutim, u savremenim teorijama nacije i nacionalnog identiteta primordijalne karakteristike etničnosti i teritorijalizacija "naciona" i dalje su predominantno zastupljene. U teorijama takozvanog zapadnog modela razvoja nacije, prevladava upravo ovakvo mišljenje koje uporište ima u ranim građanskim definicijama nacije koje se mogu sintetizovati u smislu "zajednice ljudi koji se pokoravaju istim zakonima i institucijama u granicama date teritorije". Teritorijalizovane zapadne nacije paradigmu nacional-

⁸ Acton Thomas, *Gypsy Politics and Social Change*, London, 1974. str. 54.

⁹ Hancock, Ian, *The East European Roots of Romani Nationalism*, u *The Gypsies of Eastern Europe*, edited by David Crowe and John Kolsti, London, 1991. str. 139.

¹⁰ Acton Thomas, *Ibid*, str. 234, 240.

¹¹ Ovi autori citiraju romskog aktivistu Ronalda Lija koji pita: "Šta je Romanistan? Reći ću vam, braćo moja, romanistan je naša sloboda, sloboda da živimo kao Cigani po našim zakonima i na naš način života" (Kenrick, Donald, and Grattan Puxon, *The Destiny of Europe's Gypsies*, New York, 1972, 206).

nog identiteta konstruisale su na elementima zajedničke kulture, građanskoj ideologiji, skupu zajedničkih sentimenata, stremljenja i ideja koje "pod kontrolom" drži osećanje *jednakosti* institucionalizovano u okviru jedinstvenog pravno-političkog poretka.

Na istoku Evrope zastupljen je drugačiji kocept koji počiva na etničkim, krvnim, porodičnim vezama kao elementima nacije. "Dok je zapadni koncept utvrđivao da pojedinac mora pripadati nekoj naciji, ali može izabrati kojoj, nezapadni ili etnički koncept nije dopuštao takvu slobodu. Bilo da ne napuštate svoju zajednicu ili da emigrirate u drugu, vi neizbežno, organski ostajete pripadnik zajednice svog rođenja i zauvek nosite njen žig¹²." "Istočno" poimanje nacije kao proširene porodice dimenzionira etnos kao glavni supstitut nacionalnog identiteta, nasuprot dominantnim "zapadnim" mišljenjima u kojima je akcentiran značaj političke, pravne zajednice slobodnih i jednakih pojedinaca. Baveći se ovom distinktivnom paralelom, Smit uočava da je u zapadnom, građanskom modelu nacije, centralno mesto prava u etničkom modelu zauzela vernakularna kultura, najčešće jezici i običaji.

Po Hekmanu, moderni koncepti etničke i političke nacije nastali su na dihotomiji kulturne i državne nacije čije poređenje upućuje da je etnički koncept imaginaran i iracionalan, te da je on povoljno tlo za ideologizaciju "mladih" nacionalizama. Sličnu argumentaciju koristi i Hatčinson kada razlikuje naciju kao politički centralizovanu i od tradicionalnih tela autonomne države zavisnu zajednicu od nacije kao decentralizovane, kulturno-pluralističke istorijske zajednice¹³.

Entoni Smit nastoji da izvede zajedničke imenitelje za obe paradigme nacije u smislu da nema bitnih teorijsko-metodoloških razlika u vezi sa sledećim obeležjima nacije: istorijska teritorija (domovina), zajednički mitovi i istorijsko sećanje, zajednička masovna, javna kultura, zajednička zakonska prava i dužnosti pripadnika nacije i zajednička ekonomija sa teritorijalnom mobilnošću pripadnika nacije¹⁴. Ukoliko usvojimo da su dati elementi dovoljan uslov i

¹² Entoni Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd, 1998, str. 26.

¹³ John Hutchinson, *Cultural Nationalism, Elite Mobility and National-Building*, *British Journal of Sociology*, god. 38. br. 4, str. 482.

jednako reprezentativni za istočno i zapadno poimanje nacije, onda se ona može definisati kao "imenovana ljudska populacija sa zajedničkom istorijskom teritorijom, zajedničkim mitovima i istorijskim sećanjima, zajedničkom masovnom, javnom kulturom, zajedničkom ekonomijom i zajedničkim zakonskim pravima i dužnostima svih pripadnika¹⁵".

Međutim, čini se da se pojedini elementi Smitove definicije nacije pre mogu klasifikovati kao funkcije države. Na primer, masovna, javna kultura, obično je tvorevina države, zajednička zakonska prava i dužnosti, takođe, svojstva su državne političke strukture. Najzad, nacija može da ima zajedničku privredu, ukoliko većina pripadnika jedne nacije živi unutar jedne države; međutim, ako je nacija podeljena između različitih država, onda zajednička nacionalna privreda nije moguća, što ne znači da nacija ne postoji. Primera radi, Romi imaju neku vrstu vlastitog pravnog sistema, zasnovanog na tradicionalnom pravu koji, pored ostalog, čini jednu od bitnih odrednica njihovog identiteta, ali zbog odsustva formalne jurisdikcije u okviru državnih granica, ograničene su mogućnosti da koriste taj sistem u lokalnoj sredini, u okviru šireg državno priznatog pravnog sistema¹⁶.

Upravo iskustva u vezi s genezom romskog etničkog/nacionalnog identiteta upućuju na dilemu: ukoliko se etnički identitet ili zajednica mogu formirati bez teritorijalne komponente, zašto se onda i nacija ne bi mogla formirati bez zajedničke teritorije, pogotovo u savremenom dobu u kojem je sve izraženija međunarodna međuzavisnost. Nije sporno da Romi poseduju bar dve osobine koje obeležavaju savremenu naciju: zajedničke mitove i istorijsko sećanje. Međutim, nedostatak parčeta zemlje, koje bi omeđili nacionalnom heraldikom i poškopili svetom nacionalnom krvlju, argumenti su za osporavanje nacionalne svesti Roma i sličnih naroda.

¹⁴ Entoni Smit, *Ibid*, str. 28.

¹⁵ Entoni Smit, *Ibid*, str. 30.

¹⁶ O običajnom pravu Roma malo se zna i najupečatljiviji stereotipi su scene iz Puškinove poeme "Cigani" i Servantesove novele "Cigančica" u kojima se naslućuju filozofske osnove običajnog prava kod Roma (videti kod: Goran Bašić, Položaj Roma u centralnoj i jugoistočnoj Evropi posle 1989. godine, u: *Cigani/Romi u prošlosti i danas*, SANU, Beograd, 2000).

Čini se da bi u ovom trenutku, bar u teoriji, trebalo intenzivnije promišljati o pristupu koji ne bi podrivao suverenost postojećih država, ali bi omogućio i etnosima koji žive u dijaspori i nemaju otadžbinu da razvijaju nacionalnu svest i izražavaju političku volju. Ovaj pristup bi na nivou metodološko-teorijske eksploracije doprineo prevazilaženju dominantnog definisanja nacije koji samo za korak prednjači u odnosu na savremeno poimanje države.

Potrebe savremenog međunarodnog sistema zahtevaju korisniji pristup naciji, koji u raspravu uključuje i autonomne, politizovane etničke grupe, koje delaju sa ili bez vezivanja za određenu teritoriju. Ovakav pristup jednako izražava potrebe savremenih nacija ali i etničkih grupa koje nastoje da formiraju svoj nacionalni identitet, a da se pri tome ne podriava teritorijalni integritet postojećih struktura. Promišljanja ovakve provenijencije su smisljena, tim pre što nacionalna, suverena država, u savremenoj međunarodnoj strukturi, nije jedini nivo na kojem se iskazuju politički zahtevi. Savremeno političko organizovanje sve češće se odvija na međunarodnom ili na nedržavnom nivou. Putevi političke mobilizacije institucionalno postoje kroz Ujedinjene nacije, Evropsku uniju, Organizaciju za bezbednost i saradnju u Evropi, različite grupe za ljudska prava i druge međunarodne organizacije. Pored toga, nezastupljene nacije i narodi imaju zvaničan forum u kome mogu da izražavaju svoje probleme – Organizaciju nezastupljenih nacija i naroda (ONNN) u Hagu, ali mogu da organizuju i svoje vlastite nedržavne organizacije, kao što je, primera radi, Međunarodna unija Roma (MUR).

Međutim, međunarodni odnosi nacije, u vezi su bar s neformalnim priznavanjem od strane međunarodnih organizacija, Ujedinjenih nacija, pre svih. U UN, nepriznate nacije legitimne načine promocije i delovanja stiču kroz organe kao što je Ekonomski i socijalni savet (ESS), u kojem stiču konsultativni ili posmatrački status i preduzimaju aktivnosti u vezi sa zaštitom prava grupe.

Imajući na umu da postoje mogućnosti za političko delovanje nepriznatih nacija kroz legitimni međunarodni poredak pitamo se, da li je onda nužno posedovanje teritorije, odnosno državne organizacije za priznavanje nacionalnih prava određenoj zajednici. Nije li za savremeni poredak umešnija koncepcija u

kojoj je za institucionalnu zaštitu nacionalnih i političkih prava etničkih grupa koje se nalaze u dijaspori, dovoljan uslov društveno-političko organizovanje kroz koje će u okviru postojećeg poretka zastupati svoje interese.

U fleksibilnom teorijskom okviru,¹⁷ u kojem nedržavni činioци imaju sve zapaženiju ulogu, a pojam grupnih prava stiče legitimnost, smatra se da deterritorijalizovane nacionalne organizacije mogu da deluju u državama u kojima su nastanjeni članovi nacionalne ili etničke zajednice u smislu unapređivanja saradnje i zaštite kulturnih, jezičkih i obrazovnih prava grupe. Dakle, teritorijalizacija nacionalnog pitanja koja podrazumeva sve, pa i oružane načine za formiranje suverene države, nije uslov da jedna zajednica na univerzalnom nivou ostvaruje i štiti svoja prava.

Ovakav pristup uvažava objektivne okolnosti da će i ubuduće postojati nacije bez matične države ili koje će, uprkos zajedničkoj otadžbini, živeti u dijaspori. Bezbednost u svetu i zaštita interesa ovih nacija zahtevaju celovit pristup redefinisaju odnosa u kojima se nacije održavaju na principu suverene moći. Ovaj pristup afirmiše odnose dijaloga i međuetničke tolerancije u okviru zajedničke državno-političke strukture i podrazumeva jednak i ravnopravan status prava svih nacionalnih zajednica u njoj. U tom smislu, građanska i politička prava dostupna su svim članovima političke zajednice i pod kontrolom su izabranih organa uprave, a o specifičnim nacionalnim pravima odlučuju autonomni organi nacionalnih zajednica.

Proces neteritorijalnosti nacija trebalo bi razmatrati u svetlu realnih društvenih okolnosti u kojima se nacionalne i državne granice poklapaju u tek malom broju slučajeva. U savremenim međunarodnim odnosima, ali i u savremenoj teoriji nacionalizma, još prevladava mišljenje da je idealni cilj svake nacije stvaranje nacionalne države. Pristup koji legitimizuje ideju da se nacionalni interesi mogu štititi i izvan

¹⁷ O deterritorijalizovanim nacijama: Russel Lawrence Barsh, *Indigenous Peoples in the 1990s*, u: *Object to Subject of International Law*, Harvard Human Rights Journal 33 (7): 1994, 34 & 85; Claudio Grossman and Daniel D. Bradlow, *Are We Being Propelled Towards a People-Centered Transnational Legal Order?*, American University Journal of International Law and Policy, 1993, p. 25. i Hurst Hannum, *Rethinking Self-Determination*, Virginia Journal of International Law 1993, p. 68.

suverene, nacionalne države, pomogao bi da se delegitimizuje konflikt koji ugrožava teritorijalni integritet države. Međutim, sve veći broj nacija koje su u poslednjoj deceniji dobile podršku i priznanje u nastojanju da se stvarno otcepe, podrivaju pristup neteritorijalnog shvatanja nacije.

Prihvatanje politike rešavanja nacionalnih pitanja, u smislu teritorijalno homogenizovanog prostora, u poslednjoj deceniji uslovalo je duple standarde i umnogome je otežalo položaj etničkih i nacionalnih zajednica, poput Roma, koje su legitimno, kroz međunarodne institucije, godinama gradile puteve promocije i afirmacije prava. Jasno je da broj zahteva za samoopredeljenje, u smislu teritorijalne suverenosti i nezavisnosti, mora da bude ograničen na nekoj tački. Ali šta je kriterijum da se odredi pravo nekih nacija na državnost ili otcepljenje i ograničenje prava drugih nacija? U određivanju tih kriterijuma, shvatanje nacije je ispolitizovano, ne samo unutar nacije već i unutar međunarodne zajednice.

Romska međunarodna organizacija koja nastoji da Romi budu priznati kao nacija i u okviru postojeće međunarodne strukture, primer je političkog delovanja u prilog deterritorijalizacije nacionalnosti. Smatra se da ciljevi romske nacije mogu da budu zadovoljeni političkim delovanjem i organizovanjem na nadnacionalnom nivou. Suverenost Roma ne mora da bude apsolutna, imajući u vidu da je romska nacija, kao nedržavni činilac, postala u većoj meri legitimna u savremenim međunarodnim odnosima. Kao nedržavni činilac unutar međunarodne zajednice, romska nacija, prema ovom pristupu, može da teži ka samoodržanju, a da ne zahteva apsolutno samoopredeljenje.

Ukoliko bi nekritički prihvatili definiciju nacije u punom značenju za šta pledira Entoni Smit, Romi, ali i drugi narodi, Kurdi ili Masai, na primer, nikako ne bi mogli biti priznati kao nacija. Romi ne dele istorijsku teritoriju, nemaju zajedničku privredu, a za diskusiju je da li postoje oblici masovne, javne kulture Roma.

Međutim, Romi ukazuju na sposobnost jedne nacije da se održi i bez suverene teritorije. Iako do univerzalnog priznavanja i poštovanja nacionalnih prava treba da prevale dug put, Romi su već pokazali da su u stanju da probude izvestan stepen svesti za očuvanje i poštovanje svojih nacionalnih, a ne samo ljudskih prava.